

El que podríem retenir de l'obra de Coromines

Acte final de l'Any Coromines

IEC, 14.V.2007

Joan solà

El que podríem retenir de l'obra de Coromines

Passats ja uns quants anys de la mort de Coromines. Oblidats certs aspectes que cal considerar menors o irrellevants —almenys des d'algun punt de vista—, com per exemple els següents: el tracte poc amable que Coromines dispensava a certs col·legues; la barreja de matèria filològica amb matèria (molt) personal; els errors que inevitablement hi ha en una obra tan extensa i tècnica; les dèries —o els "recursos"— personals, concretament pel que fa als conceptes de *sorotàptic* i *mossàrab*. Passat i oblidat tot això, ara seria l'hora de recapitular i de quedar-nos amb els aspectes positius del nostre personatge —aquells que són capaços d'estimular les generacions que el segueixen.

Però abans he d'expressar reconeixement a Carles Solà, que va crear l'Any Coromines i la Comissió en nom de la qual ara jo parlo. Crec que ell, com a representant de la Generalitat, va fer el que li corresponia perquè el nostre personatge tingués el ressò que calia en la nostra comunitat i més enllà. Si la Comissió ha sabut estar i actuar a l'altura de les pretensions del senyor Carles Solà, això ho hauran de dir els comentaristes d'aquesta aventura, si n'hi ha.

Desitjo també expressar l'agraïment de la Comissió a les diverses persones d'aquest Departament de la Generalitat, que ens han ajudat constantment des del començament de de la feina fins al dia d'avui, a pesar dels canvis de nom i de persones que hi ha hagut en l'organisme. El reconeixement s'estén a la Secretaria de Política Lingüística.

També guardarem un bon record de la col·laboració amb el Departament d'Educació de la Generalitat, col·laboració que en dues o tres ocasions com a mínim ha sigut llarga i intensa i que, afortunadament, ens ha permès d'assolir les fites que ens proposàvem.

A les editorials Gredos i Curial els hem d'agrair el suport a l'operació més espectacular que la Comissió Coromines haurà realitzar, consistent a proveir els centres d'ensenyament secundari dels tres grans diccionaris del nostre homenot. (Per cert, el significat 'personalitat' amb què Josep Pla va usar i consolidar per sempre la paraula *homenot*, significat que Coromines dóna per fet i conegut i per tant es limita a dir-ne "il·lustrat per la imposant col·lecció de J. Pla", aquest significat no és recollit pel diccionari normatiu, ni en l'edició de 1995 ni en la d'enguany, inexplicablement. Sí que el recull algun altre diccionari.)

A la Fundació Caixa de Sabadell li agraïm la seva participació en el documental que l'empresa Massa d'Or ha realitzat sobre el lingüista i que fa pocs dies va difondre la televisió catalana. A la Fundació Pere Coromines li reconeixem també el suport que ha donat a la Comissió.

També als membres de la Comissió els expresso, en nom meu i del comissari, Ramon Sistac, agraïment per la constància amb què han col.laborat en les feines que hem emprès i amb què les han seguides.

I, personalment, he de manifestar una altíssima satisfacció d'haver pogut treballar a la vora d'un comissari, Ramon Sistac, que ha sabut executar amb gran competència i sovint amb molta habilitat i paciència tots els objectius que ens hem proposat.

Per al conjunt del poble català, i fins per al conjunt dels professionals de la llengua, més que les etimologies —que sembla que van ser l'incentiu d'aquesta obra gegantina—, el que comptarà de la magna obra de Coromines seran altres aspectes, que es podrien enumerar així:

1. La gran feina de buidatge de la llengua antiga i moderna i de molts documents d'èpoques intermèdies.
2. El gran detall amb què va conèixer la llengua real de tot el domini i de tota la història, precisament en una època que ja no es repetirà.
3. La veracitat que es respira en tot el que Coromines escriu.
4. L'acumulació de saber que de tant en tant es produeix en els seus diccionaris.
5. El lligam indestriable entre la pàtria, el territori, la llengua i les persones i els pobles que parlen aquesta llengua.

Cosme Aguiló em deia fa només dos dies, tot trescant, a Menorca, per la Torre d'En Galmés, que Coromines és una enciclopèdia, que és interessant "fins quan diu dois" ['disbarats'], perquè estira fils pertot i t'interessa de moltíssimes maneres. I, com fem tots, en aquell moment m'esmenta una paraula que li interessa de manera especial, *russillé*, car Aguiló es troba ara a punt de llegir la seva tesi sobre toponímia mallorquina, i en aquest mot hi ha alguna cosa fosca que Coromines explica. La paraula consta a l'article dedicat al *rossinyol*. Subratllo alguna paraula que confirma el que diu Aguiló i comento en aquest mateix sentit algun fragment més llarg. (Tant en aquest cas com en els que veurem després no puc representar amb exactitud les transcripcions fonètiques de l'autor, en el català o en altres llengües, i només desitjo que aquesta versió d'internet no espatlli encara més els textos transcrits.)

A l'article *rossinyol*, Coromines

a) Dóna primerament: l'etimologia; la primera documentació; altres documents antics; i els lèxics antics que recullen el mot.

b) Tot seguit passa a escriptors moderns: "No val la pena de recordar els innombrables passatges dels poetes populars i savis de qui ha fet vibrar la corda la «Liscinia vera, Brehm» (Serradell, *Sota terra ClubM. Tssa.*, 129): «*Rossinyol* que vas a França, *rossinyol*, / encomana'm a l'amada / ---» [...] Ni les incomptables frases comparatives i ponderatives de la imaginació popular [...]. I això que el més savi en aqueix saber popular, prou ens diu que l'home del camp li ha observat tres menes de cant

diferents: «refila, sí, però també «xerica» o «xivica» (Verdaguer [...])". I ara retreu també una faula que explica Verdaguer. I continua: "Ell també [sc. Verdaguer], ingenu, refilava dolcíssim però el van capturar rústics mitrats i xiats no tan ingenus com els de la faula, en tristíssimes gàbies".

[*Xiats*. *DECat*, IX: 519b1 *xia* 'espècie de mantell de dol o de cerimònia'. Dóna també el derivat *xiot*, i prou. Doncs Coromines n'inventa un adjectiu, *xiat* 'que porta xia', i l'usa personalment, com fa tan sovint. Abans hem observat la versió del segon vers de la cançó popular: *encomana'm a l'amada*; jo sempre he sentit *a la mare*, i he de reconèixer que la interpretació de Coromines és més convincent. Es tracta d'un altre tret de la personalitat de Coromines: la seva capacitat d'intervenir en els textos que utilitza, siguin del segle o de la persona que siguin. Finalment, tot el fragment dedicat a la tragèdia de Verdaguer és també suggestiu.]

c) Ara dóna compte de la pronunciació de la paraula en tot el territori, i fins ens diu que ens malfiem d'una suposada pron. *r[oz]inyol* a Aiguaviva de Bergantes, "poble immediat als apitxats Ginebrosa i Mas de las Matas, i on per tant hi ha «vius» que ensibornen el dialectòleg, exagerant".

[Novament, la manera de dir de Coromines és agradable per al lector: no és la manera seca i telegràfica d'aquesta mena d'obres.]

d) Ara es pregunta si el nom del *rossinyol* existí en mossàrab, i hi respon amb aquestes paraules, que deuen ser les que van atreure l'atenció de Cosme Aguiló: "Resti per a futura investigació un indici intrigador i incert que jo ja no podré corroborar ni posar a més prova. Corrent el 1969 des d'Artà i la Colònia de St. Pere cap a les solitàries cadenes que dominen el Bec de Ferrutx, cap a la punta costera que més atansa la gran Illa a la de Menorca, atret per les silencioses solituds de Binialgorfa i Na Picorondan, amb amics ciutadans i pagesos, algun d'aquests protestà que per allà també hi cantava algun *russ* ↔ *llé* [transcr. fonèt.]. —Què voleu dir?— Un altre acompanyant referma: —Veis allà? (assenyalava no lluny de la costa, pronunciant una vocal intermèdia de ↔/i) hi ha *s* ↔ *fon d* ↔ *z russillés* [transcripció fonètica completa]—. Ni pensar d'anar-hi ni d'entrar en dibuixos ni refilades, que els de la barca de Capdepera havien donat hora; el company palmèsà parlà tot caminant de rossinyols, els de la Colònia no hi reaccionaren i em semblà com si el mot *rossinyol* no el coneguessin. No deixant el mètode prudent, de preguntes esbiaixades, no vaig poder saber més sinó que són ocells que «canten molt, quan crien». ¹ Pel camí jo anava pensant en l'origen del ll. *lus-cinia* < LUKS-KAN-, i del germ. *nachti-gall/nightin-gale* < -KAL- (indoeur. KA- + N/L)... però ¿a quin home amb orelles cal anar-li per a això amb etimologies? Als uns els ha despertat el cant incomparable a la *lux* de l'alba, als altres de bella *night*: i ni els uns ni els altres s'oblidaran de l'amor de la *philo-mela*, fins els qui no estan per melodies."

[**Nota 1:** "Tornant a casa vaig comprovar-ho: a l'enquesta de 1964 ja havia anotat, amb l'informador d'Artà, *s* ↔ *fon d* ↔ *z russillés*, vora Betlem. [...] No era jo el primer: Mascaró [...], i l'*AlcM* posa «*Russillers* topon. Font des Russillers, nom d'una font situada devers el Bec de Ferrutx»"]

[El *Dictionnaire étymologique de la langue latine* d'Ernout-Meillet (⁴1967) dóna *luscinia* com a derivat de *luscus* 'borni'; i aquest com d'origen desconegut. Coromines juga aquí amb la hipòtesi *lux-cant*-. Per a *filomena/-la* 'ruiseñor' dels poetes castellans, cal

tenir en compte que la mitològica Filomena, germana de Procne, fou canviada en rossinyol. Coromines també juga amb *philo-mela* 'amant del cant', cosa que no fa al diccionari castellà. Aquí cal observar un altre tret de Coromines: el nostre home, que ha recorregut a peu totes les terres catalanes, no pot esmentar-les fredament i parla del Bec de Ferrutx tal com hem vist. I després es lliura a una agradable elucubració. Aquest fragment de disquisicions etimològiques i barreja de llengües em recorda aquell fragment sublim que es troba en l'article *bru bruna*, adjectiu avui caigut en desús però que ha deixat petges toponímiques i populars: "Per això s'explica que hagi prevalgut tant [...]. I quan érem petits ens ensenyaven a fer sardana cantant «la lluna, la *bruna*, / vestida de dol: / son pare la crida, / sa mare *la vol*», en aquelles nits en què enyorem les hores «quando nei plenilunii sereni Trivïa ride tra le ninfe eterne»" (*DECat*, II: 283b7-15; sense esment d'autor ni de lloc; però Dante, *Paradiso*, XXIII, 25-26: "Quale ne' plenilunii sereni / Trivïa ride tra le ninfe eterne"; on *Trivïa* és la lluna, de tres cares, i les nimfes són les estrelles; "Com en la serenor dels plenilunis / Trívïa riu amb les nimfes eterne", tradueix Mira). Fragment espectacular que val per tota l'obra de Coromines: el lingüista, que posseeix i estima tantes llengües, salta àgilment d'una tonada popular catalana a un vers sublim de la *Comedia* de Dante. Per a coromines totes les llengües i totes les èpoques són iguals. Finalment, en la tonada popular Coromines escriu *sa mare la vol*, allà on jo sempre havia sentit *sa mare no ho vol*, que tampoc no té un significat tan adequat com la nova versió.]

e) Passant a l'etimologia, defensa la més òbvia: canvi de L- en r- per dissimilació, "encara que en vagin dubtar els meus mestres Grammont [...] i M-Lübke", i diu que "no hi ha alternatives satisfactòries": Fay proposava "*ruscus* 'gallerans' —perquè el rossinyol es posa «en els arbustos»: jo li asseguro que només s'estimen els arbres, però que fugiran d'uns gallerans (que punxen) més que *Philomela* d'aquell dimoni [...]. Res no basta. També podrem recordar-los, en la terra del *Llobregat*, la dissimilació de RUBRICATUS; i ens hi rentem els peus els uns amb *llibrell*, altres amb *ribell*, altres amb *gibrell*: tres dissimilacions diverses."

[No sé si cal comentar la gràcia i contundència amb què Coromines lliga el fenomen que estudia amb un altre que li és familiar i evident.]

Tot seguit il·lustraré molt breument els diferents aspectes esmentats al començament, llevat el més obvi (el buidament de documents de tots els temps).

2. El gran detall amb què va conèixer la llengua real de tot el domini i de tota la història, precisament en una època que ja no es repetirà.

assegador ('camí tradicional de bestiar'). Ens en diu aquestes paraules contundents: "Corrent per la ruralia valenciana se sent pertot arreu, amb extrema freqüència, des de l'extrem Sud al del Nord [...]. En tinc notes preses (1932-1970) de 84 localitats, com a usat pertot apel·lativament en la conversa i com a genèric topogràfic o pretopònim"; i encara precisa que l'ha sentit amb *a* (*assagador*) a 19 poblacions i amb *e* (*assegador*) en 63 (*DECat*, VII: 584).

molló: coneixença semblant a la que té d'*assegador*. Adverteix que al P. Val. es pronuncia molt amb *u* (*mulló*), cosa sorprenent que fa cavil·lar l'etimòleg: "Però almenys consignem les poblacions on he sentit l'una i l'altra pronúncia, no sense advertir que *molló* es notava menys sovint en la boca de gent verament rústica. *Molló* tinc anotat de Bel, Ares, El Perelló (Albufera), Montserrat, Catadau, Villalonga de l'Assafor, i Miramar de Gandia. *Mulló* a Bétera, Lliria, Olocau de Carraixet, Quart de Poblet, Godella, Torrent (aquí constant, i en set o vuit llocs diferents), Alcúdia de Crespins, Pinar dels Frares, Pinet, Simat, Aiello de Malferit, Laguar i Castell-de-Castells; a Vilamarxant un informant deia *mulló*, l'altre *molló*; a Lliria un informant bilingüe deia *mohón* parlant en llengua castellana, i *mulló* en la nostra, a Bétera *muhón* fins quan parlava en castellà" (*DECat*, V: 756a3ss; *mulló*, *molló*, sonats sempre amb la *ll* en transcr. fonèt. o amb la *o* amb punt subscript de tancada; *mohón*, amb un arquet sota la *h*). I tot seguit ressegueix amb prou detall una altra distinció: "Sovint es fa una distinció amb *fita*, que no és inoït al P. Val., reservant *molló* per als més grossos, i *fita* per als consistents en un objecte termenal menys gros o menys important" (756a17).

3. La veracitat que es respira en tot el que Coromines escriu.

S'ha dit de Coromines que era "proustià": que aixecava acta fidedigna de tot allò que tocava. Aspecte prou conegut, indestruïble de l'anterior, que produeix en el lector una confiança no comparable a la que ens produeix qualsevol altre diccionari.

boc 'mascle de la cabra': "aquesta denominació BEKK-, amb un vocalisme 'x' (incloent-hi tots els principals colorits vocàlics) devia ser usada pels pastors, en vastes zones europees, per cridar l'animal, i per això el nom es fixà en la forma *becco* a Itàlia, *bukko-* (*bokko-*) a les terres de més enllà del Rin i del Canal fins als Pirineus, *bikk-* en altres de més esparses; jo mateix puc testificar que així els ho he sentit fer a l'alta Vall de Tena: *bók_s*, *bók_s...* (amb la típica prolongació aragonesa de la vocal final, a Sallent de Gállego, 1966)" (*DECat*, II: 16a38-51).

[Aquí Coromines ha valorat la hipòtesi que el nom d'aquest animal sigui una onomatopeia escampada per tot el vast domini que va des de l'Índia fins a les illes Britàniques, on constata que en el vocalisme hi trobem les cinc vocals *a*, *e*, *i*, *o*, *u*: la *o*, concretament, al Pirineu aragonès, i ens ho "conta" amb una força, una veracitat i una emoció incontrovertibles. El mot aragonès el dóna amb més precisió fonètica del que jo puc oferir.]

4. L'acumulació de saber que de tant en tant es produeix en els seus diccionaris.

lluna: "Apèndix sobre història i semàntica dels noms de la lluna en la família indoeuropea": unes 240 línies. [La lluna li deu tenir el cor robat, com hem vist més amunt.]

sitja: importància de la geografia (cat. i romànica); coneixença exacta dels límits dialectals i subdialectals a tota la Romània (fenòmens fonètics); relació entre llengües;

relació entre fenòmens; tractament fonètic i semàntic: importància de posar totes les llengües romàniques al servei de la investigació (vg. VII: 957a60).

5. El lligam indestriable entre la llengua, les persones i els pobles que la parlen, i la pàtria.

A l'article *tancar* Coromines es queixa que la llengua catalana no compti per als romanistes (precisament un objectiu global clar de la seva obra és de fer que el català esdevingui una presència imprescindible en el panorama dels científics).

"Voler partir de tals derivats en *es-* o en *-U*, *-A* etc., oblidant del tot el primitiu *tancar*, o donant-li a penes una mirada de cua d'ull i dedicant-li uns mots que escauen a cosa secundària, és invertir els termes de la lògica, en investigació i en filologia, és 'voler fer entrar el clau per la cabota'... Si no és que el segle XX continua la lingüística en la postura dels pioners: llengües romàniques bàsiques per a tot: el francès i l'italià, també bastant l'«espanyol»; i tot allò altre, sí, sí, però la base és això: ignorància relativa, posada sota aquell pompós símbol tripartit «gal·lo-romànic», «italo-romànic», «ibero-romànic»... (sí, és clar, romanès, rètic, francoprovençal; occità, oïdà, aquells trobadors! català, prou, prou, extensió meridional del gal·lo-romànic...). En el fons hi havia això. Un *étancher* comptava (potser un poc inconscientment) més que 100 *tancar*. Tornarem a tot això, però de moment seguim el camí raonable, no sense alguna irritació per tanta ignorància voluntària" (*DECat*, VIII: 258b38-56).

El segon exemple és de l'emoció que sent l'investigador quan, després de tractar de l'etimologia de tres topònims valencians (*Catadau*, *Catamarruc* i *Catarroja*. vg. *OnCat*), recorda els moment en què va passar per aquesta pobles i els dedica una poesia pròpia, a l'estil dels versos que havien fet, exclusivament basats en topònims, il·lustres predecessors: Cerverí de Girona, Jaume Gasull i Verdaguer (en Gassull hi apareix un dels topònims que ara veurem —*Catarroja*—; de Cerverí, Coromines n'era editor; i Verdaguer és un dels autors més coneguts i citats per nostre etimòleg.).

Sobre *Catadau*
 tindria un palau,
 —qui pogués tornar-hi—
 dels boscos al trenc,
 corrent a embarcar-hi
 en carrera boja,
 —en albuferenc—
 des de *Catarroja*!

Catamarruc i Planes,
 i Margalida,
 Almudaina i Gaianes,
 flor de ma vida!

El tercer exemple és un dels innumbrables casos en què Coromines s'identifica emocionalment amb aquella parla rica i multifacètica que coneix amb gran detall, aquella parla que d'identifica amb el territori, amb la pàtria i amb la història (subratllo la bona quantitat de mots específics que al nostre rodamón li vénen als llavis):

gemat 'esclatant de verdor, d'ufana': "Però és clar que el record que s'imposa a tothom és el dels versos dolcíssims: «Muntanyes de Canigó, / fresques sou i regalades, / sobretot ara a l'estiu / que les aigües són *gemades*». Pugem o jaiem per les boscúries de Balaig o de la baixa Cadí (per avall de Merialles): al mig d'aquella forra fresca i luxuriant, sentint com corren pertot uns dolls, a glopades, d'aigua claferta de fullam, i pètals de neret, i satalies, i birbillejant de volves i guspines de sol: *gemadíssima* la vall, ¿què són les aigües? *Gemades*, és clar, com tota ella, i la frescor n'augmenta la delícia per al pastor o el caminant" (*DECat*, IV: 453a22).

I el quart exemple és l'exemple d'un home de 86 anys, patriota insubornable i enyoradís d'un món millor, que no es limita a fer filologia sinó que vol comunicar als seus lectors els seus ideals sobre el futur d'Europa:

"La primera aparició [de *zèfir*] en una llengua romànica és a la divina *Comèdia*: «In quella parte ove surge ad aprire / *zefiro* dolce la novella fronde, / di che si vede EUROPA rivestire / ---», *Paradiso* XII, 46-48. / Avui ens plau de citar aquesta bella tercina amb què Dante augura, i sembla preveure ja, la naixença i l'envol de la grandiosa nau de l'Estat europeu, que avui palpem ja; i que ha de deslliurar el gran poble d'Europa de les amenaces guerres i totalitàries del Moscova i del Potòmac. Tornarà a ser l'Estat més poderós del món, per poc que les grans nacions europees s'esforcin per dominar els egoistes interessos econòmics i bancaris (que ocultament maniobren per travar-la, des de Wall-Street i la Plaça Roja). I s'ajudin amb la ferma argamassa de les nacions petites o modestes, com la nostra, rebutjant la farsa dels col·legis electorals únics, imposats per un caduc i localista imperialisme" (*DECat*, IX: 620a40-56).

Coromines_Solà[Final_Any_Coromines]